

Thomka Beáta

La comédie humaine à la Csehov

Egy Mészöly/Csehov epikai füzér terve

(A szerző engedélyével)

(Csehov nov.-regénye, epikai füzér, összeválogatni) kezdősorral került elő Mészöly Miklós halála után, 2001 nyarán a komputerének nehezen konvertálható fájljai közül az a válogatás, amelynek terve tartósan foglalkoztatta. A Csehov-prózaművészet iránti érdeklődésnek és tiszteletnek a nyomai a szerző nyilatkozatain kívül abban a szövegben is felismerhetők, amelyeket „beszélgetések” címmel adott közre. A nyolcvanas években tartott rádiós előadásait 1991-ben a *Vigilia* közölte több részletben *(Négy beszélgetés Anton Pavlovics Csehovval)*. A rádiónak készült szöveg gépiratán még ez a kézírással, fekete filctollal írott cím olvasható: *Négy beszélgetés Pavlovics Anton Csehov úrral*. A gépiraton a szerző javításai, illetve a rádiós szerkesztő, lektor ceruzavonásai is fellelhetők. A szöveg így kezdődik: „Kedves Hallgató – szíves a meghívás, hogy a következő négy hétben hetenként egyszer elbeszélgessünk. Bármiről.” Az előadások igen szoros művészi és intellektuális rokonszenvről, egy Mészölynél ritka személyességű megnyilvánulásról tanúskodnak. A figyelem a Csehov-műveken kívül az orosz író levelezésére is kiterjed¹. A bőséges idézetekből közvetetten szabályos portré bontakozik ki. Mintha kettős arcképpel találkoznánk: a Csehov-arcél körvonalaiából a két magatartás, alkat és poétika érintkezései, s egyben különbségei is kirajzolódnak. Csehov néhány tételét, ars poeticájára utaló elvét Mészöly mintaként, példaként említi.

A komputerben talált, csupán töredékesen nyomtatható fájl a tervezett „novellaregény, epikai füzér” lehetséges anyagát tartalmazza. A Csehov-novellacímekből az alábbi virtuális kötettery rekonstruálható:

Újévi mártírok (a pontos cím: *Újévi megpróbáltatás*), *Fájdalom, Tárgyalás előtt, Anyuta, Mulandóság, Beszélgetés a postamesterrel, Párizsban, Sok a papír, Grisa, Szerelem, Szerencse fia, Egy nap a határban, Unalom, A nyughatatlan vendég, A férj, Ingyenélők, Sötétben, Rendkívüli teremtés, A vallomás, Házirendem, Pszt... , Ki a bűnös?, Polenyka, Még korán van, Mindennapos kellemetlenségek, Nagyhéten, Vologya, A panaszkönyv, Két levél, Perpetuum mobile, Az album, A kártyajáték, Megfelelő intézkedések, A maszk, Élő kronológia, Beszélgetés a kutyával, Szabályzat kezdő írók számára, Apróhalak* (más fordításban: *Hal-dolgok*), *Jelentés, A reménytelen, Vesződés, A diplomata, Eltöröltetett semmisségek, Nyaralók, Fölfelé a létrán, Minden lében kanál, A család-fő, Presbijejv altiszt* (a pontos cím: *Psiribejev altiszt*), *Két újságíró, Túllőtt a célon, Szög a zsákból, Szekeren, Ünnepi lagzin* (a pontos cím: *Lakodalom*)².

A válogatáshoz fűzött zárójeles Mészöly-kommentár: „Ideiglenes tallózás, inkább a rövidkekből – előszóféle a

Beszélgetések Cs.-val anyagot beleszöve, s hogy az ötlet hogyan támadt.”

A következő feljegyzés más jellegű idézet: „Néhány Cs.-szlogen: igazságot kockáztat – az ember egészséges – előkelő erény – kellemes romlottság – a szükségszerűt nem elviselni, hanem szeretni kell – semmilyen létező nem elvetendő – a győzelem nem a kultúra eszménye – a seb nem kifogás – az eszményt nem kell cáfolni, megfagy – kis államiság, kis politika – neurose nationale – halhatatlanságtól holtan”³.

A *Variations désenchantées. Pseudo-roman* (Párizs, 1994), illetve a magyar változat, *Hamisregény. Változatok a szép reménytelenségre* (Pécs, 1995) megjelenése idején utalt arra, hogy a saját elbeszélő szövegeiből szőtt alternatív szerkezet éppen az idézett Csehov-novellaregény, epikai füzér lehetőségéből indult ki. Mindkét esetben egyazon elv érvényesül: a szerző szerkesztőként lép fel, újraolvassa a Csehov-, illetve a Mészöly-prózá, válogat, új elrendezést foganatosít, ezzel pedig új kontextust, illetve szabálytalan nagyepikai műfaji alakzatot hoz létre. A megvalósulatlan, illetve a megvalósult ötletet az a megoldás is rokonítja egymással, hogy elmaradnak az eredeti novellacímek, az önálló szövegek pedig egy látszólag kontinuált „epikai” folyamat, új, kvázifolyamatosságot teremtenek. A meggyőződés hátterében az a vélekedés áll, hogy egy-egy Csehov-rövidtörténet önmagában teljes mikrouniverzum, felfűzésük pedig a regény makrouniverzumával egyenértékű komplexum megalkotására, egy váratlan összhatás kiváltására képes.

Ahhoz nem férhet kétség, hogy Mészöly egy időben radikalizálja a kis és a nagy formák, a töredék és a regényhez társított szervesség poétikáját. Az egyes esemény, helyzet, alak, rajz határvonalai lebomlanak, a szerkesztett alternatív nagy formát pedig nem az alakok tartós jelenléte, a helyzetek kibontása, a történetek alakulása s nem az időbeli folyamatosság, hanem a váltások és a szaggatottság alakítja.

A szerző halála után megtalált terv 53 Csehov-novella címét tartalmazza. Az eredeti olvasásmód és a sajátos kompozíció jellegének a megértése mellett, mi tagadás, külön kihívást jelent Mészöly elbeszélői/olvasói/újraserkesztői intencióinak megfejtése. Az alternatív szerkezet formacélja közvetetten rekonstruálható. Feltételezhetően véglegesnek tekintette az idézett sorrendet, ami egyébként nem felel meg az Anton Pavlovics Csehov *Művei*-sorozat Magyar Helikonnál a hetvenes években megjelent *Elbeszélések és kisregények* (1–3) kötetekbeli kronológiának és kötetrendnek⁴. Választ kellene tehát kapnunk arra is, miért éppen erre az elrendezésre tett Mészöly javaslatot, de e feladat túlnőne a mostani tapogatózás keretein.

^[1] A. P. Csehov: Levelek, vallomások 1877–1904.(Szahalin, Magyar Helikon, 1975.) A kötet igen sok olvasói aláhúzását Urbanik Tímea regisztrálta az írói könyvtár feldolgozása során.

^[2] Hálával gondolok Hetesi Istvánra, aki segített a Csehov-szövegek azonosításában.

^[3] A fájl további feljegyzéseiben Vilem Flusser-, Stendhal-, Dickinson-szövegeket jegyzetel Mészöly.

Újra föllapozva a *Műhelynaplók* anyagát, a nyolcvanas évek végéig nem található a kérdéskörrel kapcsolatos bejegyzés. Feltételezésem szerint Mészöly a magyar Csehov-sorozat megjelenésétől rendszeresen forgathatta a köteteket, így alakulhatott ki a nyolcvanas évekbeli rádióelőadásainak anyaga is. Elképzelhető, hogy a virtuális kötettervet a nyolcvanas/kilencvenes évek fordulóján dolgozta ki, vagy talán valamivel később, minthogy a rádióelőadásokban erre még nem utalt. Ezt erősítheti meg nemcsak a *Variations désenchantées. Pseudo-roman* 94-es francia megjelenése, hanem a Mészöly által emlegetett régi ötlet is, hogy eredetileg a Csehov-szövegekből, nem a sajátjaiból kívánt egy fűzért szerkeszteni (esetleg kiadni, noha az utóbbit nem tudnám alátámasztani).

Ha immár a kiválasztott Csehov-novellákat vesszük szemügyre, a poétikai karakterjegyeket illetően a drámai szerkesztésű, redukált terjedelmű novellák, valamint a két-három oldalas rövidtörténetek kerülnek Mészöly látóterébe. Azok a darabok, amelyek (a Short Story és a Kurzgeschichte nemzetközi kutatói szerint is) módosították a 19. századi novellapoétikát. Rendszerint in medias res felütés, előkészítés nélküli történetkezdés, vagyis a bevezetést, szituálást, illetve komplex indítást nélkülöző szövegek ezek. A poén vagy a váratlan zárás funkciója szinte valamennyi történetben meghatározó. Ugyancsak a prózapoétikusok megfigyelése az, hogy e vonatkozásokban Csehov nem ragaszkodott egyetlen kizárólagos narratív modellhez. A kiemelt történetekben hangsúlyos a dialógusok vagy a monológok és az igen határozott egyénítések jelentősége. Az arcélek az adott helyzetben, eseményben képviselt magatartás alapján rajzolódnak ki. A kifejezetten tömör, funkcionális elbeszélésmód és szituációteremtés markáns alak- és/vagy jellemrajzot eredményez. E rajzokba Csehov helyenként (általában a felütésnél) tipizáló elemeket vegyít (az alakok társadalmi helyzetére, alkatára, megjelenésére utaló általánosító mozzanatokat). A másik jellemző narratív eljárásnak megfelelően az alakok belső rajza, a személyiségszerkezetű összeálló vonások nem a közvetlen elbeszélői közlésekből, hanem a történet szereplőinek viszonyaiból bontakoznak ki. A csehovi formacél a meggyőző lélektani motiváció, amit azonban nem hagyományos kommentárral, leírással, jellemzéssel érvényesít, hanem az alakrajz történésbeli szituálásával. Egyébként aligha mozdítaná ki a novellaformát a kor és az eljövendő korszak meghatározó poétikai alakzata, a rövidtörténet felé. Talán éppen ez a ritka adottság az, ami Csehov rövid formáiban Mészölyt, Thomas Mannhoz hasonlóan, megragadta. Mann a „heroikus kitartást nem igénylő” kis történetek iránti meg nem becsüléséről, majd arról a belátásáról ír, mely szerint a géniusz ereje által, amilyen például Csehov, igen sokat nyerhet benső mértékben a rövid és szűkszavú írás, minthogy csodálni való zsúfoltságban képes fölvenni magába az élet egész teljességét, képes általában „epikai” rangra emelkedni, sőt művészi hatóerőben még felül is múlni a nagyot, az óriásművet, amely olykor elkerülhetetlenül megfárad...

Az idézett vélekedés megerősíti Mészölynek azt a prózapoétikai meggyőződését, mely szerint az önmagukban teljes kis kromik, alak- és szituációrajzok, történetfragmentumok füzére méltó kihívója, esetleg felváltója az epikai nagy szerkezetek hagyományának. Alkotói, valamint a mi olvasói tapasztalatunk alapján úgy tűnik, Mészöly sok saját szerkesztett, válogatott kötete is ennek az elképzelésnek az érvényességéről tanúskodik.

A Csehov ürügyén jelzett Mann- és Mészöly- álláspontok közelítése egymáshoz mégsem Mann, hanem az utóbbi opusának jobb megismerésébe épülhet be. Azokat a változásokat illetően, amelyek Mészöly Miklós prózaírói és történetmondói alkotói idejének fél évszázadában lejátszódtak, úgy tűnik, intenciói éppen a csehovi poétikával ellentétes irányban mozogtak és mozdultak ki, s ezzel egyben a 20. század utolsó harmadának elbeszélő művészetét is más lehetőségek felé próbálták megnyitni. Annál különösebb tehát az az elbeszélői csodálat, amelyet az orosz szerző poétikája iránt tanúsított. Csehov játékossága, ironiája, merész társadalombírálata, ritka emberismerete, humorérzéke szinte az ellentétes pólusok vonzásával hatott rá. Nem szeretnék további párhuzamokra utalni, ám elképzelhető, hogy Márquez fikciója vagy Hrabal közvetlen narratív módusza iránti elismerése – ahogyan mindezt jelezte is – lényegében egy számára alkatilag elérhetetlen, poétikai elveit illetően pedig idegen, más példa feltétlen megbecsülése. S vajon a művészi, szellemi affinitás és érzékenység sokrétűségén túl mi egyéb lehetne e kései rekonstrukció tapasztalata, ha nem a *Csehov epikai fűzért* kitervelő, összeválogató szerző, Mészöly fogékonyságának és alkotói nyitottságának felismerése.

S talán még egy lehetőség, hogy Mészöly rövidprózájából, kisregényeiből, fikciós és esszéprózájának, mesemondásának folyamából magunk is körvonalazhassunk egy olyan panorámát, amely az ő Csehov-kirakósának imaginációját vezérelte.

^[4] A Mészöly könyvtárában megtalálható korábbi kiadások: A. P. Csehov: Elbeszélések I. 1880–1885. Európa, 1959. A. P. Csehov: Elbeszélések III. 1889–1903. Európa, 1959. Csehov Antal: A koldus: és egyéb elbeszélések. Anonymus, Bp. Csehov Antal: Kísértetes éjjel: és egyéb elbeszélések. Népszava Könyvkereskedés kiadása, Bp., 1924. Oldalt jelölés: 17. old. 15–19. Csehov: A csinovnyik halála. Magyar Helikon, 1973. Csehov Antal: Idegen kenyéren és egyéb elbeszélések. Orosz írók remekei. Népszava-Könyvkereskedés kiadása, Budapest, 1925. (Az adatokért Urbanik Tímeát illeti köszönet.)